

Триколенко С. Т.,
аспірантка Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

ЦВІТ САКУРИ НА ТЛІ КИЇВСЬКОГО СНІГОПАДУ

У статті розглядаються загальні мотиви японського одягу XIX – XX ст. та окремі експонати, представлені на виставці «Кімоно. Три століття японської моди» у Київському планетарії.

Ключові слова: виставка, японський одяг, кімоно, символіка.

В статье рассматриваются общие мотивы японской одежды XIX – XX века и отдельные экспонаты, представленные на выставке «Кимоно. Три века японской моды» в Киевском планетарии.

Ключевые слова: выставка, японская одежда, кимоно, символика.

The article discusses the general motives of Japanese clothing XIX – XX century and some exhibits presented at the exhibition "Kimono. Three Centuries of Japanese fashion" in Kiev planetarium.

Key words: exhibition, Japanese clothing, kimono, symbols.

Протягом багатьох століть японська мода не зазнавала принципових змін, і для сучасної Японії традиційне вбрання є незамінним й необхідним атрибутом релігійного та світського церемоніалу. Містичність, асоціативність і символіка переплелися з побутом, кожна деталь помешкання, кожен елемент одягу несе у собі змістовний сюжет якоїсь легенди чи повір'я.

На виставці «Кімоно. Три століття японської моди» спільно з колекцією «1001 кімоно» Олександри Баркової представлені прекрасні моделі старовинного і сучасного японського вбрання, яке виконане за старовинними зразками. Найстаріші предмети датуються XIX ст., найновіші належать до сучасного періоду історичних реконструкцій. Повсякденний та урочистий одяг, церемоніальні та театральні костюми, стилізації для кінофільмів, додаткові елементи вбрання й побуту, приглушена японська музика створили у приміщенні Київського планетарію неповторну атмосферу японської культури з особливими філософією та естетикою, в яких історія переплелася з легендою і містицизмом, реальні особистості – з вигаданими героями.

Історичне становлення японського костюма почалося з запозичень китайської та корейської моди, і розвивалося в умовах культурної й географічної ізоляції країни. Буддистська релігія, запозичена із Китаю, стала однією з державних релігій Японії. Традиційний жіночий костюм сформувався у період з VIII по XII ст., чоловічий – з XII по XIV ст. Наприкінці XII ст. Японія стала на шлях феодальної ієрархії, очоленої військовою владою [1; 129–132]. Саме тоді й почав формуватися аристократичний чоловічий костюм і вбрання самурая – воїна, готового віддати все за свого повелителя. Саме у цей період виділяється військова еліта – могутні родини самураїв, пов'язані з аристократією та імператорським двором. Символіка родів позначається на одязі –

спочатку на традиційному кімоно, а потім і на дзінбаорі – вбранні самураїв, котре ввійшло у моду в XVI ст. Для японців ознаки родової та територіальної приналежності на вбранні такі ж важливі, як і соціальне й професійне розмежування. Сучасний тип кімоно походить від косоде – нижнього одягу аристократії епохи Хейан.

Охарактеризувати японське вбрання і мистецтво загалом можна фразою «Все зайве – потворне». Розкіш має бути прихованою, потаємною. Багатство внутрішнього світу не демонструється напоказ, його можна помітити, спостерігати лише мить, якщо уважно придивлятися. Чоловічий одяг чітко дотримується цього принципу: зображення наноситься на внутрішній бік, воно просвічується крізь тонкий шар тканини, або ж стає помітним під час руху. Тут мали вплив економічні й соціальні мотиви: багату спільноту торговців, які нічого не виробляли, а лише торгували плодами чужої праці, по-суті, «паразитів», до початку XIX ст. обмежували у праві носити одяг з натурального шовку, але ця заборона стосувалася лише зовнішнього боку вбрання. Тому купці виходили з положення, виготовляючи внутрішній бік одягу з шовку і наносячи розкішні орнаменти, які відкривалися під час руху. У той же час для інших верств населення оздоблення внутрішньої частини одягу набуло сакрального, захисного значення. Духи-захисники та символічні зображення, які разом складають цілу низку побажань, зображувалися у верхній частині одягу, там, де про їхнє існування знав лише власник. Чужі очі не повинні торкатися священних символів. Зовнішній бік чоловічого кімоно залишався суворим – однотонним або зіставленим з кількох тканин зближених кольорів.

Жіночі кімоно не настільки консервативні, але для них існує професійна, соціальна, вікова, церемоніальна та сезонна ієрархія. Велику роль у формуванні зовнішнього вигляду кімоно відігравали куртизанки кварталу Йошивара в Едо. Прагнучи виявити неповторність, індивідуальність і, звісно ж, спокусливість, вони виявляли невичерпну фантазію у вдосконаленні одягу, зачісок, пластичних мистецтв. Їх стиль наслідували жінки всіх соціальних груп – дружини і доньки заможних селян, ремісників, купців, самураїв. Куртизанки в Японії були шанованими і саме тому на них рівнялися. Тенденції, диктовані ними, швидко входять у моду, стають невід'ємною частиною культурної традиції.

На виставці переважна більшість костюмів XX ст. виконані у традиційних техніках або ж стилізовані. Від розмаїття кольорів, орнаментів та оздоб у глядачів виникає ілюзія відсторонення від холодної київської зими, і поринання в теплий та запашний вир східних сезонів. Навпроти входу глядачів зустрічає родина: одяг самурая, найвиразнішим елементом якого виступає накидка-дзінбаорі «Заєць», із зображенням зайця на спині; одяг його дружини і доньки. Символіка Японії сильно відрізняється від західної: в японській міфології заєць – символ самопожертви. Колись Індра вирішив випробувати вірність різних тварин: він перетворився на бідняка і попросив їсти у тварин. Вони з готовністю стали здобувати для нього їжу: вовк вполював оленя і притяг його тушу, шакал приніс недоїдки тигра, лисиця вкрала у людей горщик молока. Заєць прийшов без нічого і сказав: «Я не маю зубів та кігтів, щоб полювати. Я не маю дзьоба, щоб приносити у ньому здобич. Красти я не хочу. Але щоб моя милостиня була не меншою за інших, зробимо так: ти розведеш багаття, а я стрибну у вогонь і засмажуся для тебе». За такий подвиг заєць став одним з найшановніших звірів анімалістичного пантеону, за однією з легенд, після смерті він став жити на Місяці, за іншою – в одному з перевтілень відродився в подібі царевича Гуатама, відомого світу як Будда. Прізвисько «заєць»

для самурая – одне з найпрестижніших. Одяг дружини самурая – традиційне кімоно молодій заміжній жінці, багато оздоблене малюнками по рукавах і низу. В орнаментах домінують рослинні орнаменти – цвіт сакури, хризантем, листя, але також у кількох композиціях зображені качки-мандаринки – в японській традиції символ подружньої вірності. Вважається, що ця качечка обирає собі пару один раз на все життя, і гине у разі смерті своєї пари. Двоє мандаринок зображені і на обидві жінки. Слід зазначити, що це кімоно – демісезонне, на ньому зображені типові мотиви для різних визначених сезонів. Японська традиція поділяє рік на сезони за характерними природними явищами: цвітіння сакури, цвітіння хризантем, жовтіння листя клена, перший сніг... Знатна заможна жінка повинна мати у своєму гардеробі принаймні дванадцять різних кімоно, і одягати кожне у певний сезон. Натомість незаможна жінка може придбати одне кімоно із композиційно поєднаними зображеннями, типовими для різних сезонів, і носити його протягом кількох змін природи. Третій костюм цієї композиції – кімоно-фурісодє дівчинки-підлітка. Воно особливим чином підшите в зоні талії та плечей – типова підгонка по зросту для маленької дівчинки XIX – XX ст. Поступово кімоно збільшувалося, й ставало впору підростаючій дівчинці. Воно було небесно-синього кольору з зображенням квітів сакури – символу юності та журавлів – символу довголіття. Пояс – фукуро-обі, дорослий, вперше надівається у семирічному віці. Любов до традицій та розуміння символіки виховується з дитинства – для дівчат на кімоно зображують квіткові мотиви й журавлів, для хлопчиків – хижих тварин, птахів і воїнів.

Поруч з родиною самураїв представлений стенд, який дає уявлення про повний комплект жіночого одягу – від нижнього до верхнього, оздобленого орнаментами та вишивкою. І ось відкривається панорама на експозицію: строкатий феєрверк яскравих та водночас неймовірно складних відтінків – старовинні кімоно, оздоблені орнаментами з використанням натуральних фарбників, сучасні реконструкції, створені з додаванням синтетичних барвників.

Основною ознакою розкоші в японському суспільстві є вміння вишукано поєднувати кольори та символічні декоративні орнаменти у вбранні. В одному кімоно можуть бути наявні всі кольори і відтінки веселки, але вони будуть розміщені настільки гармонічно й невибагливо, що не викликать відчуття перебільшення та дисонансу. Дорогі, аристократичні кімоно, у яких витримані традиції сезонності й приводу, перемежуються з універсальнішими кімоно бідніших жінок, які не могли дозволити собі чітко наслідувати звичаї. Світлі кольори весільних кімоно какешіта контрастують з суворими томесодє – урочистими чорними кімоно, оздобленими лише знизу; яскраві розписані й розшиті кімоно молодих дівчат відтінені стриманішою та одноманітнішою гамою чоловічих вбрань. У Японії саме томесодє вважається найвишуканішим і найурочистішим вбранням. Історично сформувалася залежність поняття розкоші й вишуканості від вартості матеріалів, застосованих у виробництві тих чи інших предметів. За часів античності та середньовіччя в Середземномор'ї і Західній Європі найдорожчим кольором, а тому символом царської влади й шляхетного походження був пурпур, основний компонент якого добували з молюсків. У Японії чорний колір був найдорожчим, його було нелегко видобувати і адаптувати до фарбування тканини, тому він став ознакою багатства та хорошого смаку. До того ж, чорний – колір ночі, містичного

часу, коли людям відкривається зв'язок із потойбічними силами. Весь фольклор пронизують історії про нерозривний зв'язок ментального світу з матеріальним, фізичного існування з духовним. Анімалістична символіка зображень переплітається з рослинною, стихійною, містичною. Сюжети розписів томесоде різноманітні: тут зустрічаються пейзажні й пасторальні мотиви, традиційні символічні зображення, метафоричні та міфологічні зображення...

Техніки оздоблення кімоно також різняться: улюблений батіковий розпис у чистому вигляді та з додаванням вишитих деталей, аплікації і вишивка, шиборі (вузликове фарбування)... Шиборі винайшли селяни, для яких кімоно, розписані у традиційній техніці шовкового розпису, були недоступною розкішшю. Шиборі існують десятки видів, зазвичай, під цим терміном розуміють канюко-шиборі, техніку, в якій малюнок формують тисячі крихітних білих ромбів. Деталь одягу може бути повністю оздоблена шиборі, а може лише у кількох фрагментах, залежно від задуму майстра. Обраний орнамент або малюнок диктує розмір вузлика, і комбінування більших вузликів з меншими утворює неповторно розписаний одяг.

Традиційний шовковий розпис домінує у більшості експонатів. Найрізноманітніші мотиви зображень передаються цікаво й неповторно: відважні самураї і легкі метелики, казкові птахи, квіти і реалістичні пейзажі... Зображення на експонатах вражають своїм різноманіттям: для зразків XVIII – XIX ст. типовими є сезонні квіти, птахи, реалістичні пейзажі, міфологічні персонажі. Кожен мотив має власну символіку, а зображення кількох символічних елементів може бути прочитаним, як ціла історія, або ж поезія. Журавлі – один з найулюбленіших мотивів весільного одягу, символізують довголіття: червоноголовий журавель, тантьодзуру, з давніх давен вважається символом не лише довголіття, а й процвітання. В Японії існує давня приказка: «Журавель живе тисячу років, черепаха – десять тисяч років». Поступово ця приказка була скорочена до назв цих тварин, які сплелися в єдине слово: «цурукаме», що означає побажання довгого життя [2]. Хризантема, на відміну від сакури, символу юності, порівнюється з сонячним світлом, і символізує щастя, багатство. Назва хризантеми «кіку» та ієрогліф, що означає Сонце, пишуться однаково. Окрім цього жовта хризантема є символом імператорської влади, і родовий герб (мон) наближених до імператорського двору родин містить у собі стилізовану квітку хризантеми. До Другої світової війни символіка хризантеми була привілеєм лише імператорської родини. Після війни заборону на використання її як аристократичної символіки не належними до двору родами було знято. Квітка хризантеми перетворюється радше на художньо-естетичний елемент одягу. Не таким поширеним, але досить популярним є зображення мушлі. Мушля в японській культурі символізує гармонію і відданість. Мушля також була досить поширеним геральдичним символом, зокрема хорагай камон (моллюск *Charonia Tritonis*), який використовувався як труба-горн [3]. У XX ст. до традиційних сюжетів додаються сучасні японські, або навіть запозичені з-за кордону мотиви. На хлопчачих кімоно 30-х рр. XX ст. зображені літаки і танки – таким чином трансформуються й осучаснюються символи військової могутності. Але зображення самураїв та міфологізованих героїв не зникають: на одному з хлопчачих кімоно зображено міфологізованого володаря Ода Набунага, який поклав кінець міжусобицям у XVI ст. й став одним із перших можновладців, який підтримував контакти з європейцями. На іншому чоловічому кімоно зображено... давньоєгипетські

мотиви! Але це не просто іноземні орнаменти, вони адаптовані до японської культури: поверх набивного малюнку із зображення сцени фараона перед Осірісом нанесено зображення предметів чайної церемонії. На перший погляд – несумісні елементи, але вони символізують давні традиції двох великих народів. Очевидно, на створення цього кімоно мало вплив захоплення Заходу єгиптологією, через Західну Європу зображення Єгипту потрапили до Японії, де надихнули майстра на створення кімоно. Коріння багатьох зображень сягає у буремну історію: окрім Ода Набунага на кімоно XIX – XX ст. можна зустріти зображення розпатланого чоловіка у розхристаному одязі – це Шоджо, дух п'янства. Він завдячує своєю появою встановленню миру в Японії: у XIX ст. за часів Мейозі розрізнені землі були об'єднані, сепаратистські рухи – придушені. Військова еліта самураїв відходить на другий план, і бідніє. В цей період починають з'являтися зображення п'яних самураїв: не потрібні своєму повелителю, воїни поступово опускаються на дно суспільства, а ті, хто зумів пристосуватися, засвоюють цивільні професії. Нецке, малюнки художників, зображення на одязі і предметах побуту, літературні й драматичні твори описують життя самураїв після усвідомлення власної непотрібності. Зокрема, в експозиції східної колекції Музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків є нецке, що зображує п'яного самурая, який заплутався в мотузці повітряного змія.

Вбрання з вишитими повністю або частково деталями демонструють різні рівні майстерності вишивальниць: на дорогих кімоно та інших деталях одягу ретельно пророблена гладь переплітається у вишукані малюнки з тонкими градаціями кольорів; на дешевших кімоно вишивка виконана простіше – довші стібки, обмеженіша палітра кольорів. На багатьох кімоно XX ст. поєднується розпис, вишивка й аплікація.

Традиція носіння весільних кімоно – какешіта відрізняється тим, що кімоно не підгинається в зоні талії і не прихоплюється поясом, а вільно звисає та стелеться по землі. Для того, щоб низ не загивався, шлейф облямовується валиком, набитим ватою. Одним із поширених орнаментів для весільного вбрання є соснові гілки. Це пов'язано з загальноприйнятою ідеєю про довговічність соснових дерев та з давньою легендою про двох закоханих, які після смерті перенароджувались у іншу закохану пару, і так без кінця... Окрім цього, використовують також зображення журавлів, качок-мандаринок, різноманітних квітів. Заможна наречена повинна протягом весільного обряду змінити кілька комплектів одягу: світле кімоно надівалося для вінчального обряду в храмі. Голову нареченої накриває цунокакуси – спеціальний убір, що мусить захистити від ревнощів. Через ревнощі на її голові можуть вирости ріжки просто під час весільного обряду. Кольори й оздоба інших весільних кімоно різняться за потребою – для весільного бенкету наречена одягала яскраве, часто підбите червоною підкладкою кімоно. Червоний у японській культурі – колір життя, сили. У весільному вбранні він символізує плодючість. Зовнішній бік може бути виготовлений з дорогої тканини, пишно оздоблений. Традиційні символи і побажання можуть бути написані на шовку, нашиті у вигляді аплікацій, вишиті шовковими або металізованими нитками. Об'ємні вишивки формуються послідовним нанесенням кількох слоїв з підкресленням окремих фрагментів. На одному з весільних кімоно, представлених на виставці, аплікативні деталі розшиті перлинами.

Особливий одяг та традиція його носіння сформувалися у суспільстві гейш. Гейша японською мовою означає «людина мистецтва». Вони майстерні танцівниці, музики, розпорядниці урочистостей. Запросити гейш на своє свято було ознакою престижу, багатства й високого соціального стану. На відміну від кімоно звичайних жінок, особливо багатих, кімоно гейш може видатися пересічному глядачу дуже скромним. Адже одяг – лише декорація для майстерного виступу артистки. Для найпопулярнішого сучасного художнього фільму про культуру гейш «Мемуари гейші», створеному американським режисером Робом Маршаллом на основі бестселлера Артура Голдена, традиційне вбрання було осучаснене і дещо відірване від історичних традицій. Оцінки цього фільму західними та східними критиками виявилися дуже неоднозначними: одні звинувачували у недотриманні історичної достовірності, інші хвалили за створення красивої стилізованої стрічки, призначеної для широкого загалу. Недостовірне відтворення одягу, і взагалі, зовнішнього вигляду гейш, а тому і їхнього образу життя, активно обговорювалося у пресі. Біле кімоно, у якому Саюрі виконувала танок зі снігом, не має нічого спільного з одягом гейш – це весільне кімоно. Зачіски теж значно спрощені – вони мали містити у собі набагато більше прикрас та складних елементів. Творці фільму пояснили таку невідповідність реалістичному зовнішньому вигляду гейш тим, що не намагалися відтворити їхнє правдиве життя, а створили метафоричні образи персонажів. Японська символіка й традиції були максимально адаптовані до європейських, і наближені за проблематикою до споконвічної проблеми місця особистості у соціумі, взаємозв'язків між окремими людьми та цілими групами.

Кілька театральних костюмів, представлених не виставці, дуже різняться між собою за обраними матеріалами, якістю виконання, і, відповідно, вартістю. Розкішне кімоно з темного оксамиту, розшите золотими та срібними нитками, контрастує з бавовняним кімоно, не дуже тонко розписаним. Але про це простіше кімоно є цікава історія: актор, який грав у ньому куртизанку, був настільки непереконаливим, що глядачі закидали його помідорами. Сліди від помідорів і досі помітні на спині колись небесно-блакитного вбрання. Експозицію театральних костюмів доповнюють дрібні елементи бутафорії, а також гравюри з зображеннями акторів у ролях.

Японська культура, така своєрідна, специфічна і відмінна від інших, розкрила таємницю своєї виражальної символіки, надавши можливість всім бажаючим доторкнутися, відчути себе і збагнути нерозривну єдність між мистецтвом та повсякденністю. Тонка грань, що розмежовує реальний світ і світ міфологічний, стає нівельованою і практично зникає у зображеннях на кімоно, акцентуючи увагу на духовних цінностях, що лежать в основі японського мистецтва.

Література:

1. *История зарубежного искусства. / Под редакцией М. Т. Кузьминой, Н. Л. Мальцевой. – М. : Изобразительное искусство, 1980. – 472 с.* 2. *Горяинова Г. Символы японского искусства - журавль ("Цуру") [Електронний ресурс]. / Г. Горяинова – Режим доступу: <http://www.temari.ru/articles/index.php?article=991>* 3. *Японская символика. Хорагай камон. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.liveinternet.ru/users/3090603/post177816768/>*